

UMUMINSONIY MADANIYAT KONTEKSTIDA MADANIY TARAQQIYOT VA MA’NAVIY MEROS: BUYUK IPAK YO‘LI TAJRIBASI

Merzaev Ikrom Boboqulovich,

Toshkent davlat transport universiteti,

“Xalqaro ommaviy xuquq” kafedrasi katta o‘qituvchi

Annotatsiya. *Maqolada madaniy taraqqiyot va ma’naviy merosning umuminsoniy madaniyatni shakllantirishdagi o‘zaro bog‘liqligi yoritiladi. Meros — avlodlar yaratgan moddiy va nomoddiy qadriyatlar majmui bo‘lib, u milliy identifikatsiya manbai sifatida qolishi bilan birga, insoniyatning umumiy sivilizatsion xotirasini ham boyitadi. UNESCOning madaniy meros haqidagi konsepsiyalari asosida moddiy va nomoddiy merosning jamiyatlararo muloqotdagi roli tahlil qilinadi. Buyuk ipak yo‘li misolida savdo ehtiyoji madaniy almashinuv, ilm-fan, diniy g‘oyalar va san‘at transferti uchun transkontinental kommunikatsiya maydoniga aylangani ko‘rsatiladi. Samarqand va Buxoro kabi Markaziy Osiyo shaharlari merosning umuminsoniy madaniyatdagi o‘rnini ifodalovchi tarixiy laboratoriya sifatida talqin etiladi.*

Kalit so‘zlar: *umuminsoniy madaniyat, madaniy taraqqiyot, ma’naviy meros, Buyuk ipak yo‘li, moddiy meros, nomoddiy meros, madaniy almashinuv, madaniy diplomatiya.*

Abstract. *The article examines the interdependence between cultural development and spiritual heritage as a driver of universal human culture. Heritage is approached as a corpus of tangible and intangible values transmitted across generations, contributing both to national identity and to shared civilizational memory. Drawing on UNESCO’s heritage frameworks, the paper discusses how heritage functions as a medium of intercultural communication. Using the Great Silk Road as a case, it demonstrates how economic routes transformed into transcontinental channels for the circulation of knowledge, beliefs, artistic styles, and social practices. Central Asian urban hubs such as Samarkand and Bukhara are interpreted as historical laboratories of cultural synthesis with enduring relevance for heritage safeguarding and cultural diplomacy.*

Keywords: *universal human culture, cultural development, spiritual heritage, Great Silk Road, tangible heritage, intangible heritage, intercultural exchange, cultural diplomacy.*

KIRISH

Meros tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, u nafaqat alohida millat yoki hududning mulki, balki umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Umuminsoniy madaniyat deganda turli sivilizatsiyalar tomonidan yaratilgan va butun insoniyat uchun ahamiyatli

bo'lgan qadriyatlar, bilimlar, estetik me'yorlar hamda ijtimoiy amaliyotlar majmui tushuniladi. Mazkur majmua tarixiy jarayonlarda doimiy almashinuv, moslashuv va sintez orqali boyib boradi. Shu sababli madaniy taraqqiyot jarayoni merosni yaratish, saqlash va qayta talqin qilish mexanizmlariga bevosita tayanadi. [3]

Madaniy taraqqiyotning dinamikasi ko'pincha «meros — innovatsiya» dialektikasida namoyon bo'ladi: avlodlar ehtiyoji, texnologik imkoniyatlar va ijtimoiy muhit o'zgargan sari merosning ayrim elementlari unutilishi, ayrimlari esa mukammallashib, yangi mazmun bilan boyishi mumkin. Biroq merosning barqaror yadrosi jamiyatning tarixiy xotirasi va ma'naviy uzluksizligini ta'minlaydi; u umumiy madaniy makonda muloqot qilish uchun «ramziy til» vazifasini bajaradi. [8]

Qomusiy manbalarda madaniy meros avlodlar tomonidan yaratilgan amaliy tajriba, axloqiy-ruhiy qarashlar, ilmiy tafakkur, xalq ijodi va moddiy yodgorliklar majmui sifatida talqin qilinadi. Bunday yondashuv merosni faqat «o'tmish qoldig'i» emas, balki ijtimoiy tajribaning uzviy resursi sifatida ko'rishga imkon beradi. [11]

Xalqaro huquqiy-amaliy doirada esa meros tushunchasi UNESCOning 1972-yilgi Butunjahon merosi konvensiyasi hamda 2003-yilgi Nomoddiy madaniy meros konvensiyasida aniq konturlarga ega. 1972-yilgi hujjatda madaniy meros yodgorliklar, binolar ansambllari va tarixiy-madaniy joylar sifatida tasniflanadi; 2003-yilgi konvensiya esa amaliyotlar, tasavvurlar, bilim va ko'nikmalarni (ular bilan bog'liq buyumlar va madaniy makonlar bilan birga) merosning nomoddiy qatlami sifatida ta'riflaydi. Bu ikki yondashuv birgalikda merosning «moddiy—nomoddiy» yaxlitligini metodologik jihatdan asoslaydi. [1][2]

Buyuk ipak yo'li qadim va o'rta asrlarda Osiyoni O'rta yer dengizi havzasi hamda Yevropa olami bilan bog'lagan karvon yo'llari tizimi bo'lib, u savdo munosabatlari bilan bir qatorda madaniy aloqalarning ham kuchli katalizatori bo'lgan. UNESCO manbalarida ta'kidlanganidek, ushbu yo'l nafaqat ipak, ziravor, qimmatbaho metall va hunarmandchilik mahsulotlarining harakati, balki teatr, raqs, musiqa, tasviriy san'at, me'morchilik va ilmiy g'oyalarning ham transferiga xizmat qilgan. [4][7]

Buyuk ipak yo'lining Markaziy Osiyo orqali o'tgan bo'g'inlari geografik jihatdan tog' tizmalari va daryo vodiylari bilan bog'liq bo'lib, karvonlar uchun xavfsizlik, suv va ozuqa kabi resurslar bilan ta'minlangan oazis shaharlari «tugun» vazifasini bajargan. Natijada yo'l bo'ylab shahar madaniyati, bozor institutlari, ustaxonalar, karvonsaroylar va ilmiy muhit rivojlangan; bu esa turli xalqlar o'rtasida ijtimoiy ishonch va madaniy moslashuv mexanizmlarini kuchaytirgan. [8]

Samarqand UNESCOning Butunjahon merosi ro'yxatida «dunyo madaniyatlari chorrahasi» sifatida tavsiflanadi. Shahar tarixiy qatlamlarida turli davrlarning me'moriy,

ilmiy va diniy tajribalari jamlanib, ularni umumiy sivilizatsion merosning bir qismi sifatida ko'rsatadi. [5]

Buxoro esa ipak yo'llari tizimida ikki ming yildan ortiq tarixga ega bo'lgan, Markaziy Osiyoning yaxshi saqlangan islomiy shaharlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning shaharsozlik tuzilmasi, ta'lim va diniy markazlari, savdo gumbazlari hamda hunarmandchilik an'analari merosning moddiy va nomoddiy qirralari bir-birini qanday to'ldirishini yaqqol namoyon qiladi. [6]

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, merosning umuminsoniy ahamiyatga ko'tarilishi ko'pincha uch shart bilan bog'liq: (1) madaniy tajribaning ko'p qatlamliligi va ochiqqligi; (2) institutsional saqlash va restavratsiya amaliyotlari; (3) merosni zamonaviy ijtimoiy hayotga integratsiya qilish (ta'lim, turizm, ijodiy industriyalar). Aynan shu jihatlar madaniy taraqqiyotning barqaror «uzluksizlik» komponentini yaratadi. [8][3]

Globallashuv sharoitida merosning qiymati faqat tarixiy-estetik mezonlar bilan cheklanmaydi: u ijtimoiy birdamlik, identitet siyosati va xalqaro muloqotning muhim resursiga aylanadi. UNESCOning merosni muhofaza qilish bo'yicha konvensiyalari hamda «Silk Roads Programme» kabi tashabbuslari merosni umuminsoniy madaniyatning umumiy manfaatlari doirasida ko'rish, o'zaro hurmat va baham ko'rish tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. [2][7]

Amaliy jihatdan merosni boshqarish (management) — bu yodgorliklarni saqlash bilan bir qatorda, ularning ma'nosini to'g'ri talqin qilish, mahalliy hamjamiyatlarni jarayonga jalb etish va iqtisodiy bosimlar (mass-turizm, urbanizatsiya) sharoitida barqaror yechimlar topishni talab qiladi. Shuning uchun merosni asrash siyosati madaniy diplomatiya va barqaror rivojlanish kun tartibi bilan uyg'unlashgan integrativ yondashuvga muhtoj. [8][1]

Xulosa: Madaniy taraqqiyot va ma'naviy meros o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, umuminsoniy madaniyatni shakllantirishning asosiy mexanizmlaridan biridir. Meros avlodlararo vorisiylikni ta'minlaydi, ayni paytda turli jamiyatlar o'rtasida bilim, qadriyat va estetik mezonlarning almashinuviga xizmat qiladi. Buyuk ipak yo'li tajribasi savdo yo'llari madaniy sintez va «madaniy transfer» maydoniga aylanishi mumkinligini ko'rsatadi. Samarqand va Buxoro misolida esa merosning moddiy va nomoddiy qatlamlari uyg'unligi, uning umuminsoniy e'tirofi va zamonaviy ahamiyati yorqin namoyon bo'ladi. Shu bois merosni asrash, tadqiq etish va ta'lim-tarbiyaga integratsiya qilish madaniy taraqqiyotning barqaror strategik yo'nalishi sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] UNESCO World Heritage Centre. Cultural heritage (Glossary, Article 1 definition). Available at: <https://whc.unesco.org/en/glossary/224> (accessed 04.03.2026).
- [2] UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003): definition of intangible cultural heritage (Article 2). Available at: <https://ich.unesco.org/en/convention> (accessed 04.03.2026).
- [3] ICOMOS. World Heritage: shared heritage that transcends national boundaries. Available at: <https://www.icomos.org/world-heritage/> (accessed 04.03.2026).
- [4] UNESCO Silk Roads Programme. The Great Silk Road (Knowledge Bank). Available at: <https://en.unesco.org/silkroad/knowledge-bank/great-silk-road> (accessed 04.03.2026).
- [5] UNESCO World Heritage Centre. Samarkand – Crossroad of Cultures (World Heritage List No. 603). Available at: <https://whc.unesco.org/en/list/603/> (accessed 04.03.2026).
- [6] UNESCO World Heritage Centre. Historic Centre of Bukhara (World Heritage List No. 602). Available at: <https://whc.unesco.org/en/list/602/> (accessed 04.03.2026).
- [7] UNESCO Silk Roads Programme. Thematic collection: cultural exchanges along the Silk Roads. Available at: <https://en.unesco.org/silkroad/thematic-collection-cultural-exchanges-along-silk-roads> (accessed 04.03.2026).
- [8] ICCROM. Managing Cultural World Heritage. Rome: ICCROM, 2013. Available at: https://www.iccrom.org/sites/default/files/2018-07/managing_cultural_world_heritage_en.pdf (accessed 04.03.2026).
- [9] Frankopan, P. The Silk Roads: A New History of the World. London: Bloomsbury Publishing, 2015.
- [10] UNESCO. Uzbekistan (Silk Roads Programme country profile). Available at: <https://en.unesco.org/silkroad/countries-alongside-silk-road-routes/uzbekistan> (accessed 04.03.2026).
- [11] Madaniy meros ta’rifi: O‘zbekiston respublikasi madaniyat va sport ishlari vazirligi qoshidagi manbada keltirilgan qomusiy izoh. Available at: <https://lib.cspu.uz/index.php?do=download&id=5004> (accessed 04.03.2026).